

Я. ГОЛОБОРОДЬКО

КОНЦЕПТИ ВІЙНИ І МОРЯ У ПРОЗІ КОСТЯНТИНА КУДІЄВСЬКОГО

Немає нічого дивного в тому, що митець-мариніст народжується неподалік від моря, біля водного простору. Відчуття морської стихії якимись особливими струменями — підсвідомими, позараціональними, до кінця незагнаними — передається йому духом того краю, де розпочинається почуттєвий та світоглядний шлях митця, роками того дитинства, що проминає під романтичні розповіді про грізні закони моря й зухвалі морські мандрівки. А може, це дивне відчуття передається йому ще задовго до народження як генетична спадщина попередніх поколінь, які провели своє життя на неосяжних водних просторах у турботах, різноманітних змаганнях і виснажливо улюбленій праці.

Костянтин Гнатович Кудієвський народився 23 березня 1923 року саме у такій місцевості — в Олешках (нинішньому Цюрупинську), на Херсонщині, де з давніх-давен гуртувалися мореплавці, рибалки, козаки, взагалі всі, хто прагнув небезпечної долі й щедрих випробувань — морем, сміливістю, ризиком, де народжувалися і зростали люди енергійної, діяльної вдачі.

За покликанням К. Кудієвський був морелюбом. Це і визначило його життєві дороги й творчі цінності, художні уподобання і людські якості. На морі та з образом моря письменник пройшов майже повну шкалу випробувань — мужністю і війною, працевідданістю і літературою, гідністю і духовною стійкістю.

Війну Костянтин Кудієвський зустрів вісімнадцятирічним юнаком-курсантом. Попереду були вогняна молодість, морські та сухопутні бої, служба на військових кораблях. Попереду були романтична стривоженість морською темою і сюжетикою, прагнення осмислити особистий військовий досвід у різноманітних художніх жанрах — оповіданнях, повістях, кіносценаріях, романах, багатоплідна журналістська діяльність.

Війна і біль, війна і море рано ввійшли у свідомість письменника. Він воював під Москвою у складі 84-ї Окремої бригади морської піхоти, був поранений, після одужання 1942 року його направляють до Вищого військово-морського училища ім. М.В. Фрунзе. Бойову практику та стажування К. Кудієвський проходив на кораблях Чорноморського флоту. Закінчив навчання у Вищому військово-

© ГОЛОБОРОДЬКО Ярослав Юрійович. Доктор філологічних наук. Завідувач кафедри українознавства Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (Херсон). 2005.

морському училищі 1946 року, відтак, будучи офіцером, служив на Північному флоті. Він дослужився до чину капітана третього рангу, а після публікації 1954 року своєї першої книжки пішов у відставку і зайнявся активною письменницькою діяльністю.

Тривалі походи, відчуття ризику, льодові вітри, поєдинки з торпедами й ворожими літаками, розробка складних операцій, неймовірне напруження у безсонні ночі, полеміка з колегами-офіцерами про героїзм і трагічні помилки війни, про складнощі та проблеми повоєнної сучасності, роздуми про майбутні перспективи суспільства — все це не один раз випадало йому на долю.

Воєнний час та військова служба мали вирішальне значення для літературного розвою Костянтина Кудієвського, багатогранно позначилися на своєрідності проблематики, конфліктів, образного колориту його творчості, генерували інтонаційно-естетичну відмінність його мариністичної прози від творів інших письменників-сучасників і попередників.

Психологічно вмотивованим є той факт, що в екстремальні роки війни К. Кудієвський почав активно писати. Спочатку це були вірші, які друкувалися на шпальтах армійських газет. Війна загострила його почуття, виявила в ньому настійливу потребу у висловленні художніх емоцій, поривань, думок. Життя морського офіцера дало йому змогу повно й детально побачити духовний світ, психологію людей, які живуть або на морі, або морем. Цілковитим природно й те, що перше оповідання письменника з'явилося тоді, коли він перебував на військовій службі.

Костянтин Кудієвський був помітною літературною постаттю у 50-ті—80-ті роки минулого століття, протягом яких він активно творив. Працював у редакціях різних газет, часописів, обіймав посаду головного редактора Київської кіностудії ім. О. Довженка, був секретарем правління Спілки письменників України.

К. Кудієвський працював у літературі понад сорок років. Він був плідним прозаїком і залишив по собі спадщину, значну як за рівнем образно-естетичного звучання, так і за кількісними показниками. Це збірки оповідань і повістей «Североморцы» (1954), «Обгоняющая ветер» (1957), «Водоросли цветут в глубинах» (1959), «Назовите ураган «Марией» (1969); романи «Песня синих морей» (1962), «Горькие туманы Атлантики» (1974), «Легенда о Летучем голландце» (1979), «Летние сны в зимние ночи» (1982), «Окнами в звезды» (1989), «Линкор «Амазонка» (1994). 1983 року вийшов його двотомник — «Избранные произведения». За сценаріями К. Кудієвського поставлено художні фільми «Обгоняющая ветер», «Трое суток после бессмертия», «Падающий иней», «17-й трансатлантический».

Через усю творчість письменника проходять, неначе своєрідний художній компас, мотиви-концепти війни, моря та рідних місць.

Аспект «війна в екстремаліях моря» хвилював К. Кудієвського своєю фактичною малодослідженістю, сюжетною невичерпаністю, раритетністю ситуацій, гостротою переживань. Війна на морі в художньому зображенні митця — це складна й емоційно насичена у своєму драматизмі форма життя.

Персонажі Кудієвського відбивають атаки ворога, розв'язують побутові справи, аналізують звивисті стосунки, що складаються між ними, відчайдушно закохуються, поринають у довоєнне минуле. Їхня свідомість не належить тільки війні, вона гуманізована вічними цінностями — коханням, очікуванням сімейного життя, спогадами про щасливі миттєвості минувшини. Його персонажі сприймають війну як вимушену й важку роботу. Душею ж вони живуть поза війною. Інколи К. Кудієвський таким чином будує сюжетну колізію, що з'являється відчуття,

начебто його герої перебувають не на війні, що війна — віддалене тло твору. Але письменник, як тільки досяг цього ефекту, різко змінює напругу, тональність дії — і знову малює сцени, як розриваються бомби, ллється кров, гинуть люди. Життя у його творах — і блискавична, разюча мить, і розмірений, повільний процес.

Життя як мить — це необхідність рішучих вчинків, коли на роздуми залишаються лічені секунди, а то й менше, це стрімкі й динамічні повороти сюжету, це пристрасні почуття, що оволодівають його героями.

Життя як процес — це некваплива розповідь про історію персонажів, про важливі сторінки їхнього минулого. Прозаїк часто вдається до прийому ретардації воєнної фабули, детально викладаючи передісторію своїх персонажів, їхні колишні настрої, стосунки, захоплення. Його герої, навіть другорядні й епізодичні, часто наділені розлогою, «прописаною» минувиною, їхній характер формується з минулого не меншою мірою, ніж із безпосередньо фабульних вчинків.

Костянтин Кудієвський не задовольняється численними відступами-передісторіями, що утворюють композиційну специфіку його творів. Він активно використовує принцип тріади часових прошарків. Для розуміння цілісності буття у різних життєвих вимірах — довоєнному, воєнному, повоєнному — митцю важливо знати не тільки те, що нині відбувається з його характерами, а й що з ними відбувалося раніше — у недавній та далекій відстані від сюжетних реалій. Ось чому в романах і повістях К. Кудієвського — чи то обпалених жахливим полум'ям війни, чи то зігрітих спокоєм позавоєнного життя — мить є максимальною сконденсованістю того шляху, який подолали його герої.

Цілком закономірна та обставина, що до книжок письменника, котрі набули значного літературного розголосу і користували-

ся широкою читацькою популярністю, належать твори про події війни. Йдеться про романи «Песня синих морей» та «Горькие туманы Атлантики».

«Песня синих морей» — це твір, написаний за канонами романтичного письма. Піднесені почуття, максималістські поривання, контрастні психологічні та фабульні зміни надають роману рис класичної історії у традиціях романтизму. Тут зображено перипетії долі Миколки Лаврухіна — центрального персонажу твору, який живе у таврійському містечку Стожарську. Митець розгорнуто змальовує Миколчині юнацькі, передвоєнні почуття, думки, поривання, передає пахощі моря і морський побут. Сторінки книжки випромінюють романтичну любов до всього, чим захоплений Лаврухін і що його наснажує.

Головний герой — натура звичайна і незвичайна. Загалом його життя мало чим відрізняється від життя інших персонажів (Петра Лемеха, вчителя Городенка, мічмана Рябошапки). Водночас у характері Лаврухіна, на відміну від інших дійових осіб, виразно сконцентровані романтичні світобачення і світорозуміння. Він мрійник, елегік, беззастережний романтик. Піднесеними інтонаціями, експресивно насиченими фарбами письменник зображує внутрішній стан Миколи Лаврухіна у перших розділах роману.

«Песня синих морей» — це твір про випробування, що випадають на долю справжнього кохання. Романтична любов Миколи Лаврухіна до Олени Речної (спочатку її називають Гелена: вона артистка, і «Гелена» було її артистичним ім'ям) є провідним лейтмотивом книги. Письменник часто відтворює піднесений емоційний та психологічний стан Миколи, детально змальовуючи, як його герой живе образом коханої та їхнім коханням. Лаврухін марить Оленою, постійно відчуває її присутність. У часи розлуки його надихає очікування

зустрічі з нею. Він живе спогадами про щасливі й незабутні хвилини, проведені з коханою жінкою, вона романтично сниться йому. В романі світло й натхненно змальовується сила єдиного і глибокого кохання, що супроводжує людину в її житті. Чимало сторінок твору передають ніжність, чарівність, таємничість, мелодійність цього почуття.

З початком війни у розмаїтті почуттів Миколи Лаврухіна звучать трагедійні ноти. Письменник розповідає про дні відступу, важкі бої, у яких Микола пізнає страшні моменти життя, про загибель близьких йому людей, про широкий і тяжкий спектр почуттів, що спалахує в його емоційній душі.

У романі «Песня синих морей» відтворено чимало батальних сцен та показано їхній вплив на характер, внутрішній стан головного героя. З воєнними картинами пов'язано введення до структури твору реалістичних прийомів інтерпретації художніх подій. Жорсткі малюнки війни, що відзначаються фотографічністю, відвертістю, проникливістю, створені письменником, який не один раз переживав війну у своїй пам'яті, свідомості.

Костянтин Кудієвський передає війну в цілості її контрастних характеристик, — простою і напруженою, виснажливою і побуденною, абсурдною і необхідною, брутальною й емоційною.

З емоційним ставленням до перипетій війни у персонажів К. Кудієвського крено пов'язана акцентуація патетично вираженої любові до рідної землі. Для Миколи Лаврухіна такою є Таврія. Її піднесений образ неодноразово змальовується письменником, який у такий спосіб висловлював свої проникливі почуття до рідних країв.

У романі згадуються і характерні прикмети та реалії Таврії, щедро виписується конкретика й поезія рідних місць — лимани, гирло Дніпра, рибацькі човни, дніп-

ровські протоки, плавні, верби, річкові рейди та морські плавання, Скадовськ, річка Кошова, Потьомкінський острів і Херсон, навчальний барк «Товариш».

Від любові до «малої батьківщини» беруть свій внутрішній початок інтонації мужності, відваги, гніву, що експресивно лунають із вуст дійових осіб. У тексті роману звучать ліричні й інтимні мелодійні ритми. Персонажі у воєнній обстановці з ніжністю і сердечністю згадують минувшину, рідних, коханих, дають пристрасну оцінку тим лихим подіям війни, свідками й учасниками яких вони стають.

У романі «Песня синих морей» з романтичною виразністю відтворено образ війни — узагальнений і конкретизований, суворий і патетичний, героїчний і повсякденний. Війна розгортається на суходолі та морських просторах. Війна проходить крізь долі й кохання персонажів. Війна несподівано розлучає і трагічно з'єднує героїв твору.

На драматичних зіткненнях, реаліях побудовано і роман «Горькие туманы Атлантики» — один із найсильніших творів Костянтина Кудієвського. Письменник працював над ним порівняно недовго — протягом 1971—1973 років. В основу роману покладено реальний історичний факт: загибель під час війни союзницького конвою «PQ-17», на якому були вантажі зі США та Канади і який під прикриттям британських бойових кораблів прямував до Мурманська й Архангельська. Спираючись на офіційні матеріали, документи, письменник виклав власну художню версію цього трагічного океанського рейду.

Основною якістю роману є те, що для змалювання долі конвою «PQ-17» використано переважно реалістичні прийоми, фарби, мовностильові особливості. У цьому творі яскраво виявив себе неабиякий реалістичний потенціал Кудієвського-прозаїка. На цей раз митець зосередив свою увагу не на експресивній розповіді про негаразди

життєвого поля війни, а на ретельному фактичному зображенні того, як формувався, рухався і був розгромлений транспортний караван союзників.

Маршрут кораблів крізь гіркі тумани Атлантики є насамперед зовнішньою, лейтмотивною фабулою, до якої у творі кріпляться ще кілька автономних сюжетно-тематичних сфер, такі як: тональність передвоєнного життя персонажів, розвиток їхніх особистих ліній, інтимних стосунків (що становить характерні прийоми прозової манери К. Кудієвського), сприйняття подій Другої світової війни крізь призму різних воєнно-політичних доктрин, відбиття війни у повоєнних почуттях і долях дійових осіб. Така композиційна специфіка роману створює ефект часової об'ємності та просторової глибини, художньо посилює твір, надає йому колізійної та проблемної багатоплановості. Оповідь про конкретний воєнно-історичний факт переростає у зображення людської психології, поведінки, в осмислення різних типів культури людського єства на тлі переплетіння війни і миру протягом катастрофічно несподіваного ХХ століття.

До особливостей роману слід віднести розмаїту палітру виразно індивідуалізованих характерів, які репрезентують різні національно-військові угруповання, що брали участь у здійсненні невдалого транспортного рейду. Це Лухманов — досвідчений і виважений капітан транспорту «Кузбас», де розгортаються основні події, що сталися із союзницьким конвоєм «РQ-17»; Ольга — кохана Лухманова, а пізніше його надійна й віддана дружина; юний і безпосередній у своїх вчинках англійський лейтенант Мітчелл; стомлений напругою життя літній помполіт Сава Іванович; м'який і коректний американський офіцер Грівс; розсудливий і передбачливий англійський контр-адмірал Гамільтон.

При зображенні цих та інших персонажів К. Кудієвський дотримується спе-

цифіки національної поведінки, яка їм притаманна. У характерах співвітчизників романіст вичленовує їхню надзвичайну витривалість і відданість морально-імперативним постулатам. У психології американців письменник виділяє невимущеність поведінки, розкутість і демократизм почуттів щодо оточуючих. В образах англійських офіцерів акцентуються такі риси, як статечність, генетична гідність й уміння поціновувати себе, навіть попри різні негаразди і скрутні обставини. У романі «Горькие туманы Атлантики» війну показано не лише як бої в океані, а й як надзвичайно складну морську геополітику, що в неї свідомо або неусвідомлено втягнуто велику кількість людей.

Мотиви «війна і люди», «війна на морі» знайшли свою розробку і в інших творах К. Кудієвського — повістях «Обгоняющая ветер», «Водоросли цветут в глубинах», романі «Окнами в звезды». У цих творах війна постає у формі ретронастроїв, ретропочуттів, ретродумок. Вона з'являється спогадами персонажів про страшні епізоди пережитого. Основний прийом розповіді про війну — сюжетна фрагментарність. Воєнні екскурси містять сконденсованість психологічної напруги, вони пов'язують різні часові шари та періоди духовно-психологічного розвою персонажів.

Війна для героїв цих книжок постійно відлунює болем і стражданнями. Воєнні епізоди спалахують виокремленими внутрішніми фотознімками, що час від часу спонтанно з'являються у вразливій і чутливій пам'яті персонажів, яким вбачається *«новороссийский мол, приподнятый торпедами; жуткая пустота мгновенного затишья, после которого небо опрокидывается над мачтами, и корабельные винты, подброшенные валом, с грохотом крошат мутный воздух»* («Обгоняющая ветер») або згадується, що було з ними, *«когда их судно потопила немецкая подводная лодка, а*

шлюпку с несколькими спасшимися и затем умиравшими один за другим моряками на одиннадцатые сутки их скитаний обнаружил вражеский миноносец» («Окнами в звезды»). У цих повістях війну репрезентовано як мотив-відлуння, гіркий і пекучий, як душевне повернення у таку важку й таку рідну минувшину.

Останній роман Костянтина Кудієвського — «Линкор «Амазонка» — виявився тематичним завершенням його художньої мариністики. У центрі розповіді — доміантний для письменника мотив «людина і море», поінтерпретований в аспекті «особистість у морських випробуваннях». Твір побачив світ по смерті його автора, у першій половині 90-х, а створювався на зламі побунтарському хмільних 80-х—90-х років ХХ століття.

Це був унікальний період у розвитку українського суспільства, період, якому ще довго не буде аналогів. Бунтівний смак волі, рішуче заперечення істин, що здавалися вічними, незмінними, гіперемоційна полеміка усіх з усіма — таким був час, коли К. Кудієвський працював над своїм завершальним твором.

Роман змальовує проблеми і характер життя військових моряків у другій половині 40-х років. Художнім матеріалом для прозаїка стали повоєнні реалії Північного флоту, Балтики. Линкор з екзотичною назвою «Амазонка» є сюжетно-територіальним фокусом твору. На тлі долі воєнного корабля письменник висвітлює морально-духовні цінності більшості дійових осіб. Костянтин Кудієвський зображує линкор «Амазонку» не лише символом воєнно-морської історії, а й чинником людських характерів. На кораблі люди формуються, розвиваються, висвітлюються.

Книжку написано у річищі світової романної традиції ХХ століття — як роман людських доль. Основу твору складають життєві перипетії головних персонажів — Сергія

Круглика, Леоніда Погорєлова, Юрія Смірніна, Строгова. Художній простір наповнюється по-життєвому різноякісним матеріалом — біографічними передісторіями й історіями героїв, їхніми асоціативними спогадами, роздумами, розмовами, полемічними зіткненнями тощо. Роман насичено різноманітними вставними мікросюжетами. Повоєнна дійсність — морська служба, кохання, позаслужбові стосунки офіцерів — розгортається у ретроспекціях недавньої війни, відлуння якої тривожно оркеструє чимало сторінок книжки.

Попри мариністичну традиційність твору, у романі «Линкор «Амазонка» наявні принципово нові для Костянтина Кудієвського риси. Тут відкрилася не відома раніше манера оповіді письменника, що відрізняється граничною стильовою і мовною розкутістю. У його попередніх повістях і романах відчувається внутрішня настанова на самообмеження у конструюванні сцен, епізодів, характерів, у виборі мовно-лексичних засобів при побудові діалогів і внутрішніх монологів; нерідко складалося враження, начебто є невидимий фільтратор, що відціджує епізоди, репліки за принципом «можна — не бажано». В останньому ж творі автор постає гранично адекватним собі, своїй мистецькій природі. Він говорить те, що переживає, і так, як йому мислиться: відверто й однозначно, широко і пристрасно, на весь голос і на повен зріст. Його персонажі наділені мовним життям, як ніколи, наближеним до реального, живого, недистильованого. Письменник використовує розмовні, експресивні словесні форми, грубуватий і просторічний колорит яких надає виразності і достовірності його морським малюнкам.

У романі «Линкор «Амазонка» потужно виражено критичний пафос авторського мислення, спрямований переважно на негативні моменти суспільного інтер'єру кінця 40-х років. У думках, репліках як про-

відних, так й епізодичних персонажів висловлюється емоційний протест проти тиску на особистість, обмеження свобод народу-переможця, ідеологічних кампаній боротьби з «космополітами», «впливом Заходу». Цей протест оформлюється прямим, рельєфним словом, масштабним, подекуди категоричним поглядом. Прозаїк свідомо не прагне диференціювати себе і своїх героїв. В окремих полемічних судженнях Погорелова, Строгова часто вгадується соціокультурна позиція самого митця. У таких випадках він неприховано дивився на своїх героїв як на форму вираження власного світобачення. Продовжуючи традиції Льва Толстого, Костянтин Кудієвський розвивав потенціал дієвого образного слова, схильного до публіцистичного загострення та філіппік.

Порівняно з творами 60-х – 80-х років в останньому романі К. Кудієвського істотно послаблено романтичний струмінь. Життя в умовах моря, морської праці, нехай і військової, позбавлене піднесено емоційного, елегантного оспівування. Морські реалії, конфлікти, малюнки виконані конкретно фіксуючим пензлем реаліста, який може дозволити собі по-романтичному соковите увиразнення фарб хіба що при змалюванні пейзажів. Романтичні інтонації прориваються і в сценах, що зображують кохання Сергія Круглика й сором'язливої десятикласниці Альки. Але й цим ніжно-трепетним стосункам письменник змальовує по-реалістичному відвертий антипод – прагматичний інтимний зв'язок лейтенанта Юрія Смірніна зі значно старшою за віком вчителькою Катериною Василівною. Полотно життя у романі «Линкор «Амазонка» розгортається більш деталізованим, у численних своїх життєвих моделях, більш складним і реалістично поконтрастованим.

Як особистість Костянтин Кудієвський досить повно відбився у своїх творах. Він був пристрасною, щирою і соковитою в

своїй прямоті людиною, цікавим співрозмовником і наполегливим полемістом.

Письменник дуже любив свій Таврійський край – його людей, природу, його неповторну ауру. І це почуття багатогранно відбито у його романах. Працюючи і мешкаючи в Києві, К. Кудієвський часто приїздив до Цюрупинська, ретельно вникав у проблеми таврійців, вболівав за ті негаразди, що їх спостерігав, брав участь у розв'язанні нагальних питань. Він любив зустрічатися з представниками різних прошарків таврійської громади, особливо поцінував бесіди з учнями і прагнув розвивати у них інтерес та повагу до рідної землі. Він часто допомагав тим своїм землякам, хто цього потребував. Таврія постійно жила не тільки в його творах, а й у його повсякденних турботах.

Михайло Слабошпицький вступною статтею до двотомника вибраних творів Костянтина Кудієвського схарактеризував його як «прозаїка школи Олександра Гріна», маючи на увазі спорідненість творчого методу цих митців. Безсумнівно, проза Кудієвського рясно насичена романтичними сюжетами, конфліктами, характерами, інтонаціями. Проте усе ж таки Костянтин Кудієвський, узятий у цілісності його творів, репрезентує у художній свідомості іншу течію, ніж Олександр Грін, – течію фактографічного, подекуди документалізованого неоромантизму, що переходить в органіку пафосно романтичних і жорстко реалістичних начал. Цим і зумовлена його окрема ніша у літературі, а не як представника чиеїсь, навіть дуже поважної школи.

Твори Костянтина Кудієвського – це лірико-поетичне й епіко-панорамне явище. У них зображується велична і повністю не розгадана картина буття моря, рідних країв та війни, натхненно звучить сповідь про силу людського духу, непередбаченість долі і поліфонізм буття.